सन्धिः। उभावपि यतः सौम्यौ तिष्ठतस्तान्तिके यतः। ततो रसान्विजानीतो रसनारसनौ समौ। रसना रसनेन्द्रियं रसनः कण्ठस्थकफः। स्नेहनः स्नेहदानेन समस्तेन्द्रियतर्पणः। श्लेष्मणः सर्वसन्धीनां संश्लेषं विदधात्यसौ"। अन्यत्र वैद्यकेऽन्यथानामाद्युक्तम्। "अवलम्बकश्चैकः क्लेदकः श्लेषकोऽपरः। बोधकस्तर्पकश्चेति श्लेष्मा पञ्चविधः स्मृतः। तल्लक्षणानि यथा "कफधाम्नां तु येषाणां यत् करोत्यवलम्बनम्। ततोऽवलम्बकाख्यातिं श्लेष्मा प्राप्नोत्युरः स्थितः"। आमाशयाश्रितः सोऽन्नक्लेदनात् क्लेदकः स्मृतः। श्लेष्मकः श्लेषणात् सन्धेः स च सन्धौ व्यवस्थितः। रसनावस्थितः श्लेष्मा बोधको रसबोधनात्। शिरसि प्रस्थितश्चासौ तर्पको नेत्रतर्पणात्" कफस्थानानि "उरः कण्ठः शिरः क्लोमपर्वाण्यामाशयो रसः। मेदोघ्राणञ्च जिह्वा च कफस्थानमुरःपरम्"। अविकृतकफस्य कर्माणि यथा सुश्रुतोक्ते "स्नेहोबन्धः स्थिरत्वञ्च गौरवं दृढता बलम्। क्षमा धृतिरलोभश्च कफकर्माविकारजम्" कफसामान्यलक्षणं यथा "माधुर्यस्नेहगौरवशैत्यपैच्छिल्यगुणलक्षणः श्लेष्मा तस्य समानयोनिर्मधुरो रसः सोऽस्य माधुर्यान्माधुर्यं वर्द्धयति स्नेहात् स्नेहं गौरवाद्गौरवं शैत्यात् शैत्यं पैच्छिल्यमिति तस्य पुनरन्ययोनिः कटुको रसः स श्लेष्मणः प्रत्यनीकत्वात् कटुकत्वान्माधुर्यमभिभवति रौक्ष्यात् स्नेहं लाघवाद्गौरवमौष्ण्यात् शैत्यं वैशद्यात्पैच्छिल्यमिति" सुश्रु०। विशेषतस्तच्चिदानादिकस्तु सुश्रुते

"दिवास्वप्नव्यायामालस्यमधुराम्ललवणशीतस्निग्धगुरुपिच्छिलाभिष्यन्दिहायनकशयकनैषधेक्षुकटमाषमहामाषगोधूमतिलपिष्टविकृतिदधिदुग्धक्षीरपायसेक्षुविकारानूपोदकमांसवसाविसमृणालकशेरुकशृङ्गाटकमधुरवल्लीफलसमशनाध्यशनप्रभृतिभिः श्लेष्मा प्रकोपमापद्यते। शीतैः शीतकाले च वसन्ते च विशेषतः। पूर्वाह्णे च प्रदोषे च भुक्तमात्रे प्रकुप्यति"।

सुश्रुते कफविकारे हेतुरुक्तो यथा "विषमोवातजान् रोगान् तीक्ष्णपित्तनिमित्तजान्। करोत्यग्निस्तथा मन्दो विकारान् कफसम्भवान्" वयोभेदे कफाद्याधिक्यमाह तत्रैव "बाले विवर्द्धते श्लेष्मा मध्यमे पित्तमेव तु। भूयिष्ठं वर्द्धते वायुर्वृद्धे तानुत्तरोत्तरान् योजयेत्। देशभेदोऽपि कफहेतुस्तत्रोक्तः "कफवातरोगगूयिष्ठश्चानूपः"। कफश्चाप्य एव तद्गुणानां क्लेदनादेराप्यधर्मत्वात् यथोक्तम् सुश्रुते।

"शीतस्तिमितस्निग्धमन्दगुरुसान्द्रमृदुपिच्छिलरसबहुलमीषत्कषायाम्ललवणं मधुररसप्रायमाप्यं तत् स्नेहनप्रह्लादनक्लेदनबन्धनविष्यन्दनकरमिति"। अधिकमाकरे द्रष्टव्यम्।

कफकर त्रि० कफं तद्विकारं करोति कृ-अच्। कफविकारकारके द्रव्यभेदे स च द्रव्यभेदः सुश्रुते उक्तः "काकोलीक्षीरकाकोलीजीवकर्षभकसुद्गपर्णीमाषपर्णीमेदामहामेदाच्छिन्नरुहाकर्कटशृङ्गीतुगाक्षीरीपद्मकप्रपौण्डरीकबिडङ्गिमृद्वीकाजीवन्त्यो मधूकञ्चेति। काकोल्यादिरयं पित्तशोणितानिलनाशनः। जीवनो बृंहणो हृद्यः स्तन्यश्लेष्मकरस्तथा"।

अन्यत्र "कफपित्तकरा मतस्याः कफपित्तकरं दधि"। सुश्रुतेऽपि। सामान्यत उक्तं यथा "कटुकं मूलकं श्लेष्माणं वर्द्धयति स्निग्धवीर्य्यत्वात्" "वसुधाजलजाताभ्यां बलासं परिवर्द्धते" बलासं कफः। कफकृत्कफवर्द्धनादयोऽप्यत्र। "प्रमेहकृत् स्यात् कफकृच्च गर्वम्" वैद्यकम्।

कफकूर्चिका स्त्री कफं कूर्चति विकरोति कुर्च-विकारे ण्वुल्। लालायाम् आस्यासवे(लाल)। हेम०।

कफघ्नी कफं तद्विकारं हन्ति टक् ङीप्। १हवुषाभेदे राजनि०। २कफहन्तृद्रव्यभेदे त्रि०तानि द्रव्याणि सुश्रुते दर्शितानि यथा "आरग्वधमदनगोपघोण्टाकुटजपाठाकण्टकीपाटलामूर्व्वेन्द्रयवसप्तपर्णनिम्बकुरण्टकदासीकुरण्टकगुडूचीचित्रकशार्ङ्गेष्टाकरञ्जद्वयपटोलकिराततिक्तकानि सुषवी चेति। आरग्वधादिरित्येष गणः श्लेष्मविषापहः"।

"धरणार्त्तगलशिग्रुमधुशिग्रुतर्कारीमेषशृङ्गीपूतीकानक्तमालमोरटाग्निमन्थसैरीयकद्वयबिम्बीवसुकवसिरचित्रकशतावरीबिल्वाजशृङ्गीदर्भा दृहतीद्वयञ्चेति। धरणादिर्गणोऽयं कफभेदोनिवारणः"।

"सालसारागजकर्णखदिरकदरकालस्कन्धक्रमुकभूर्जमेषशृङ्गीतिनिशचन्दनकुचन्दनशिंशपाशिरीषासनधवार्जुनतालशाकनक्तमालपूतीकाश्मकर्णागुरूणि कालीयकञ्चेति। सालसारादिरित्येष गणः कुष्ठविनाशनः। मेहपाण्ड्वामयहरः कफमेहविशोषणः"। "रोध्रसावररोध्रपलाशकुटजत्वाशोकफञ्जीफट्फलैलवालुकसल्लकीजिङ्गिनीकदम्बमालाः कदली चेति। एष रोध्रादिरित्युक्तो मेदःकफहरो गणः"। "अर्कालर्ककरञ्जद्वयलागदन्तीमयूरकभार्गीरास्नेन्द्रपुष्पीक्षुद्रश्वेतागहाश्वेताद्विकाल्यलवणास्तापसवृक्षश्चेति। अर्कादिको गणो ह्येष कफमेदोविनाशहः"। "सुरासाश्वेतसुरसाफणिज्झकार्य्यकगञ्जकभूकृष्णसुखकालमालकासमर्हपवकसरपुष्पाविडङ्गकट्फलसुर